

Laurențiu Staicu

Trei istorii
metafizice
pentru
insomniaci

TREI

CUPRINS

Introducere	9
I. De ce există ceva mai degrabă decât nimic?	33
<i>Prolog</i>	35
<i>Explicații simetrice</i>	43
<i>Explicații asimetrice</i>	58
<i>Epilog</i>	73
II. Cine sunt eu?	85
<i>Prolog</i>	87
<i>Spiritul din mașină</i>	98
<i>Eu, robotul</i>	109
<i>Epilog</i>	130
III. Ce este cu adevărat real?	141
<i>Prolog</i>	143
<i>Corpuri și idei</i>	154
<i>Perspectiva umană și perspectiva de nicăieri</i>	169
<i>Epilog</i>	184
În loc de încheiere	195

Se spune că filosofia s-ar fi născut din mirare, din întrebările pe care ni le-am pus nouă însine sau unii altora, nedumeriți în fața miracolelor lumii. Pentru noi, cei de azi, nu e mare filosofie să răspundem la întrebarea „de ce plouă?”, de pildă. Dar pentru primii oameni, ploaia, focul, lumina și întunericul erau fenomene cu adeverat misterioase, de nepătruns și se cereau cumva explicate. Pe acest traseu, se mai spune, în căutarea unor răspunsuri la asemenea întrebări, oamenii au ajuns, la un moment dat, la filosofie. Sau, mai bine zis, întrebările pe care ni le-am pus despre lume au fost rafinate și șlefuite, cu timpul, până când au ajuns să devină întrebări filosofice. De pildă, atunci când ne întrebăm de ce lucrurile care alcătuiesc lumea, în pofida diversității lor uluitoare, par să conviețuiască armonios unele cu altele, ne punem o întrebare filosofică. Iar această întrebare ne împinge către căutarea unui principiu, adică o entitate abstractă care să fie astfel încât să poată da seama de această ordine a lucrurilor și ființelor care alcătuiesc lumea, să ne ofere o explicație.

Așa a apărut, se pare, gândirea filosofică, gândirea în forma sa cea mai abstractă. Încetul cu încetul, mirarea noastră în fața lumii ne-a adus în fața celor mai dificile întrebări pe care oamenii și le-au pus vreodată, întrebări maximale prin aria lor de cuprindere, care duc până la capăt procesul de abstractizare, tipic întrebărilor filosofice. La un moment dat, i-am spus acestui tip de gândire — care se îndeletnicește cu astfel de întrebări totale și foarte abstracte — „metafizică”. De fapt, tot legenda spune că numele

a apărut mai mult din întâmplare, fiind atribuit de un editor al operelor lui Aristotel unui grup de scrieri care veneau în ordine după scrisorile lui de fizică. Astfel, metafizica ar însemna ceea ce vine, ceea ce urmează după fizică. Și uite aşa ne-am trezit cu un nume și, mai târziu, cu un întreg mânunchi de întrebări care mai de care mai dificile, la care ne-am străduit și ne străduim în continuare să găsim răspunsuri. Întrebările metafizice sunt tare ciudate: atunci când reflectăm la ele, pare imposibil să le putem da vreodată un răspuns adecvat; dar, pe de altă parte, numai gândul că am putea renunța la ele ne îngrozește, ca și cum încetând să ne mai punem astfel de întrebări pierdem ceva esențial și definitoriu pentru noi însine.

Așa se face că, de-a lungul secolelor, am ajuns să avem un adevarat muzeu al răspunsurilor pe care mintile cele mai iscoditoare s-au străduit să le ofere acestor întrebări chinuitoare și minunate, în același timp. Unele dintre aceste răspunsuri au căpătat o importanță mai mare decât altele, au intrat în țesătura vieții noastre de zi cu zi, îndrumându-ne și oferindu-ne sprijin în momentele de singurătate. De aici reiese că, deși am ajuns la astfel de întrebări pornind, poate, de la curiozitatea care ne definește, ele au dobândit cu timpul și altă funcție decât aceea de a ne satisface nevoia de a ști cum stau lucrurile. Sau, mai bine spus, întrebările metafizice și răspunsurile pe care le-am născocit pentru ele au căpătat, treptat, funcția importantă de a domestici pentru noi lumea străină și necunoscută în care ne-am trezit la un moment dat. Nu vom ști niciodată cine a fost primul om care și-a pus o astfel de întrebare, deși istoria păstrează numele câtorva greci care, ridicând ochii spre cer, s-au întrebat ce se află în spatele multitudinii de fenomene care alcătuiesc natura și de aceea au încercat să construiască povești abstracte ca răspunsuri la astfel de întrebări. Dar istoria este mereu aproximativă și de multe ori convențională, o poveste necesară despre trecutul nostru, dar care se reconfigurează neîncetat pe măsură ce înaintăm în viitor. Însă, chiar dacă nu știm cine a fost primul om care s-a chinuit (și probabil i-a chinuit și pe

cei din jur) cu astfel de întrebări metafizice, știm că răspunsurile formulate de-a lungul timpului au ajuns să îndeplinească această funcție de a umaniza, într-un fel, natura și de a ne oferi confortul prețios al familiarizării prin cunoaștere. Poveștile metafizice ne-au dat impresia atât de importantă nouă că lumea este familiară, că ne este apropiată și, uneori, că este făcută pentru noi. Probabil că, la început, primii gânditori se simțeau aşa cum ne simțim și noi astăzi când ne mutăm într-o casă nouă, pe care n-o cunoaștem: stingheri, timizi, aruncând în jur priviri neliniștite. Dar, cu timpul, ne instalăm comod în ea mobilând-o cu lucruri care ne sunt familiare și care ne fac să ne simțim acasă. Cam aşa s-a întâmplat și cu lumea: filosofii au început să o studieze cu atenție și răbdare, construind apoi povești cu tâlc despre ea, narări ample menite să ne ofere confortul familiarului, confortul ordinii cunoscute.

Așadar, prin intermediul mintilor iscuditoare ale filosofilor, ne-am spus unii altora povești metafizice ca să îmblânzim, cumva, lumea, măcar în minte, ca să putem adormi liniștiți, convinși că a doua zi totul va fi la fel cum l-am lăsat, ordonat și familiar.

Dar ce ne-am dorit de la astfel de povești metafizice? Poate doar să ne aline spaima de necunoscut și să aibă sens, să fie intelibile. Să putem spune, ascultându-le, „da, aşa e firesc, aşa e bine“, să facem să tacă vocea aceea lăuntrică care ne împinge, de multe ori, să întrebăm „dar de ce?“ Miturile, poveștile despre zei și zetă, care ne-au servit bine o vreme îndelungată și ne-au dat sens, au început să nu mai fie suficiente pe măsură ce am lărgit, treptat, granițele lumii cunoscute. Oarecum straniu, dacă e să ne gândim puțin: pe măsură ce ne-am lărgit orizontul și am umanizat natura, anxietatea noastră în fața necunoscutului a sporit proporțional și miturile nu ne-au mai ostoit acea spaimă primitivă de întuneric și necunoaștere. Oricâte ofrande am fi adus zeilor, ei au continuat să rămână tăcuți, lăsându-ne să interpretăm până și această tacere ca pe un semn. Aici a intrat în scenă filosofia și poveștile sale elegante, abstractive, maximale și eliberate de capriciile care însوțeau poveștile despre zei. Cu timpul, mintea noastră iscuditoare, pornită definitiv

în căutarea ordinii, a dat naștere și științei, o altă unealtă prețioasă în proiectul nostru de a îmblânzi lumea. Știința, la rândul său, a ajuns, cu timpul, să ne calmeze angoasele și anxietățile, însă răbindu-ne, la fel de treptat, sensul și intelibilitatea. Întrebările sale, mai puțin abstrakte decât cele ale filosofiei dar, uneori, cel puțin la fel de importante, ne-au permis să smulgem lumii adevăruri minunate prin consecințele lor practice, dar care ne lasă, de multe ori, descumpăniți. Ce este lumina? Undă și corpuscul... Ce susține, sau ce ține laolaltă această diversitate uluitoare de făpturi în mijlocul cărora ne-am trezit și noi, la un moment dat? O planetă măruntă aruncată, aproape neglijent, într-o margine de galaxie... E util, fără îndoială, să știm astfel de lucruri, e și eficient să ne construim viața pe baza lor, însă ele nu ne oferă prea multă alinare pentru ceea ce ne-am obișnuit să numim suflet. Se spune, uneori, că știința s-a născut din filosofie. Cu toate acestea, multă vreme filosofii s-au raportat la demersul științei ca niște părinți geloși pe realizările copiilor lor, încercând să le reducă importanța sau să concureze cu ele și sporind, astfel, mai mult distanța dintre cele două domenii și propria lor nesiguranță și incertitudine. Alți filosofi s-au străduit, apoi, să repară ruptura dintre cele două și să arate că ele nu sunt, de fapt, strâne și aflate în vreo competiție, ci mai degrabă complementare. Au încercat, am putea spune, să restabilească relațiile de rudenie, vorbind frumos despre realizările științei. Cum a făcut-o Bertrand Russell, de pildă, care spunea, la un moment dat, că filosofia sondează lumea prin întrebările sale, pregătind, într-un fel, drumul științei. Apoi, pe măsură ce întrebările filosofilor devin mai limpezi, adică pe măsură ce putem să le dăm răspunsuri precise, continuă Russell, ele se desprind de filosofie și formează științe de sine stătătoare. Iar filosofia rămâne cu acele întrebări la care nu putem încă sau nu vom putea niciodată să găsim astfel de răspunsuri. Dar ruptura dintre cele două este, într-un anumit fel, inevitabilă și firească. Ea apare asemenei distanței care se instalează, ca să păstrăm aceeași analogie, între părinți și odraslele lor, o distanță dată de istorii personale și orizonturi de viață diferite. Însă aceste diferențe, odată ce le asumăm

ca fiind întru totul firești și chiar necesare, nu constituie, neapărat, un motiv de ceartă! Pe scurt, chiar dacă s-a născut din iscadirile și tatonările filosofiei, știința n-a venit să o înlouciască pe aceasta din urmă, ci mai degrabă să o completeze și să-i ofere noi prilejuri de reflectie și noi elemente pentru a-și construi narațiunile și teoriile. Căci știința nu ne oferă, aşa cum spuneam mai devreme, alinare și liniște. Dimpotrivă, uneori ne sporește neliniștea prin ceea ce descoperă despre noi însine și despre lumea care ne îinconjoară. Ca și cum, în loc să ne familiarizeze cu lumea, ne înstrâinează sau ne îndepărtează și mai mult de ea. Așa se face că, deși certată o vreme cu știința, filosofia a continuat să meargă pe același drum pe care l-au deschis primii gânditori curioși, a continuat strădania de a răspunde la acea întrebare de fond care definește, într-un fel, natura demersului filosofic²: oare ce înseamnă toate astea?

Astfel, poveștile filosofice continuă să-și îndeplinească menirea originară, să ne îmbie la un somn liniștit, să ne ofere alinare și sens. Să ne împingă discret către ziua de mâine ca și cum ar fi fost plămădită doar pentru noi și mereu alta, mereu proaspătă, plină de oportunități și tâlcuri așteptând să fie descoperite. Multe dintre aceste narațiuni au devenit, cu timpul, aproape anonime, nu mai știm cine le-a gândit și ele se întrepătrund cu experiențele noastre de zi cu zi atât de adânc, încât credem că fac parte din lume. Si asta pentru că oamenii nu pot să înțeleagă lumea decât prin cuvinte, iar cuvintele filosofilor sunt, uneori, cele mai lămuritoare, cele care aruncă cea mai multă lumină în jur. Într-un fel, am putea spune că aceasta este o probă a utilității unei filosofii sau a alteia: atunci când devine aproape de neseparat de felul în care vedem noi lumea înseamnă că și-a îndeplinit menirea, a ordonat și a umanizat aşa de bine lumea, încât nu putem să mai privim în jur decât prin ochelarii dați de acea filosofie. Dar cuvintele, mai ales cele ale filosofilor, sunt și înșelătoare. Ele pot să facă și foarte mult rău, să ne inducă în eroare

² „Si care dă și titlul unei scurte, dar foarte simpatice introduceri în filosofie scrisă de Thomas Nagel.

fără să ne dăm seama, din cauza fascinației pe care o exercită asupra noastră prin intermediul funcției ordonatoare pe care o dețin. Filosofii însăși au căzut pradă acestei fascinații, căci unii dintre ei au ajuns să credă, ba chiar să fie convinși că pot rezolva probleme dificile doar cu ajutorul cuvintelor, al metaforelor și analogiilor sau, după caz, al argumentelor formulate cu precizie și măiestrie. Unii ar numi vremea aceea, de la care n-a trecut atât de mult timp, *epoca de aur* a filosofiei. Dar cuvintele, în pofida importanței lor covârșitoare, nu pot să țină loc de lume. Narațiunile filosofice sunt importante doar în măsura în care ne oferă posibilitatea de a ordona și înțelege ceea ce e dincolo de cuvinte. În această privință, nu s-a schimbat nimic de la primii gânditori și până astăzi: căutăm să înțelegem prin cuvinte ceea ce nu poate fi înțeles altfel, dar cuvintele nu sunt decât un mijloc, nu un scop în sine.

Într-un anumit fel, această strădanie de a înțelege lumea, tipică filosofiei, explică și o altă trăsătură pregnantă a teoriilor formulate de filosofi: căutarea unei teorii ultime, definitive, care să cuprindă tot ceea ce ne dorim să explicăm despre lume, o dată pentru totdeauna. Filosofii au fost mereu, am putea spune, în căutarea teoriei perfecte, a adevărului definitiv despre o mulțime de lucruri: de la realitatea ultimă și până la o lege morală universală, căutările și frământările teoretice care definesc operele filosofilor sunt animate, toate, de această căutare a unor răspunsuri finale la întrebări care ne privesc pe noi toți, ca ființe umane. Dar nu e deloc limpede dacă adevărul este ceea ce se urmărește pe acest traseu frământat al istoriilor filosofice, sau, mai degrabă, acea familiarizare deplină cu lumea, care să ne elibereze, o dată pentru totdeauna, de orice neliniște cu privire la felul în care este construită lumea și rostul nostru în ea. Altfel spus, oare întrebările filosofiei urmăresc să afle adevărul despre lume sau doarumanizarea ei? Ei bine, întrebarea aceasta este, ea însăși, o întrebare filosofică și a dat naștere multor perspective fascinante, mai ales în secolul trecut, poate cel mai främântat și mai creativ secol din istoria gândirii filosofice. Dar, oricare ar fi scopul pe care-l urmăresc, teoriile filosofice sunt de

multe ori şlefuite, discret, pe calapodul acestei tendinţe de a da o soluţie definitivă la o problemă, un răspuns perfect la o întrebare fundamentală pentru noi, oamenii. Filosofii nu se pot mulțumi, aparent, cu soluţii şi răspunsuri parțiale, sau cu o valabilitate temporară. Ei vor totul sau nimic! Uneori, priviţi din afară, par să fie asemenei adolescentilor care, odată ce li s-a ridicat de pe ochi vălul copilăriei, vor să cuprindă totul dintr-o dată, să schimbe şi să ordoneze, definitiv, întreaga existenţă. Dar asta nu înseamnă că filosofii ar fi naivi, nicidecum. Aşa cum nici adolescentii nu sunt naivi, în pofida a ceea ce ne-am obişnuit să credem despre ei, noi, cei trecuţi de pragul adolescenţei în lumea serioasă şi aparent calmă a maturităţii. Aici este vorba de un anume entuziasm, legitim, putem spune, dacă ţinem seama de faptul că nu avem la îndemână, încă, acele răspunsuri finale pe care le căutăm de când am început să privim curioşi lumea din jurul nostru. Şi nu doar legitim, dar şi benefic pentru noi toţi. Adolescentii sunt mereu nemulţumiţi de răspunsurile generaţiilor anterioare, mereu nemulţumiţi de felul de a trăi al părinţilor lor. Filosofii, la rândul lor, par să fie mereu nemulţumiţi de răspunsurile şi naratiunile formulate de cei care au gândit înaintea lor, mereu în căutarea unor teorii mai bune, mai aproape de adevăr sau mai utile. Iar această veşnică nemulţumire, chiar dacă este privită cu indulgenţă de aşa-zisii oameni maturi (fie ei părinţi sau oameni de ştiinţă), este cea care ne deschide noi orizonturi, care ne face să vedem lumea mereu altfel şi pe această cale să înaintăm în cunoaşterea şi ordonarea ei.

Din cele spuse până acum poate să reiasă că întrebările filosofice rămân mereu aceleaşi, doar răspunsurile se schimbă, de-a lungul timpului, în funcţie de epocă, de cultură şi de personalitatea celor care încearcă să le răspundă. Filosofii însăşi par să creadă acest lucru, şi anume că, dacă privim istoria marilor întrebări filosofice dintr-un anumit unghi, ele par să fie întrebări perene, veşnice, cum le numea, la un moment dat, Thomas Nagel. Dar, dacă le privim mai îndeaproape, putem observa că multe dintre problemele pe care încearcă să le rezolve filosofia nu rămân aceleaşi de-a